

УДК 331
JEL: H56, H19, F42, H79, K33
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2024/224-1/7>

Ірина МАЗУР, д-р екон. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-2441-8001
e-mail: mazurii@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Юлія ЖЕЛІЗКО, асп.
ORCID ID: 0000-0003-1205-1166
e-mail: y_zhelizko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕКСПОРТНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ТОВАРАМИ (ТЕХНОЛОГІЯМИ) ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Вступ. Розглянуто контроль за експортом товарів (технологій) подвійного використання, який відіграє важливу роль у системі економічної безпеки України та міжнародної практики. Висвітлено важливість експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання та його взаємозв'язок з економічною безпекою держави. Акцентовано увагу на необхідності регламентації з боку держави щодо експорту товарів (технологій) подвійного використання, які потенційно можуть нести загрозу та небезпеку як для міжнародної спільноти в цілому, так і для України.

Методи. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи пізнання. З метою оцінювання ефективності нормативно-правових актів використано метод аналізу та синтезу. Задля ідентифікації подальших напрямів удосконалення вітчизняного інституціонального середовища експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання у дослідженні застосовано компаративний підхід (аналіз існуючої кращої практики та національного досвіду України). Базовим підходом у дослідженні стану та потенціалу регуляторного середовища в Україні у сфері експортного контролю є інституціональний підхід, застосування якого дозволило комплексно розглянути об'єкт дослідження в контексті забезпечення економічної безпеки.

Результати. Проаналізовано ефективність інституційної складової регулювання експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в системі економічної безпеки України.

Висновки. Досліджено стан нормативно-правових актів та імплементації міжнародних угод у сфері контролю за переміщенням та використанням товарів (технологій) подвійного використання. Запропоновано напрями вдосконалення українського інституціонального середовища експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, що передбачають: удосконалення нормативно-правової бази; координацію діяльності державних органів; встановлення чітких критеріїв оцінювання заявок на отримання ліцензій, включаючи перевірку кінцевого користувача та кінцевого використання, для запобігання перенаправленню та нецільовому використанню тощо.

Ключові слова: експортний контроль, товари (технології) подвійного використання, економічна безпека, нормативно-правове забезпечення, міжнародні угоди.

Вступ

Актуальність дослідження. В умовах російсько-української війни контроль за експортом товарів (технологій) подвійного використання відіграє важливу роль у забезпеченні економічної безпеки України, створюючи баланс між інтересами національної безпеки та міжнародною торгівлею і технологічним розвитком. Товари (технології) подвійного використання – це вироби, технології або матеріали, які можуть варіюватися від хімікатів і машин до програмного забезпечення та електроніки, і їхня потенційно подвійна природа викликає занепокоєння щодо можливого неправомірного їх використання в немирних цілях. Роль експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання суттєва, особливо в контексті забезпечення економічної безпеки країни. На думку більшості авторів, економічна безпека – це "стан економічної системи, який характеризується стійкістю стосовно впливу внутрішніх та зовнішніх дій, що загрожують суспільству" (Лепіхов, 1994; Желізко, 2017а, 2017б). Тобто це товари (технології), що можуть використовуватися як у цивільних, так і у військових цілях, тому їх експорт регулюється різними міжнародними угодами, зокрема Вассенаарськими домовленостями і Міжнародними правилами торгівлі зброєю (ITAR) та національними відповідними нормативно-правовими актами.

Актуальність обраної нами теми експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в системі економічної безпеки України важко переоцінити. Поширення зброї масового знищення та набуття передових технологій країнами чи організаціями, що становлять загрозу міжнародному миру та безпеці,

викликає значне занепокоєння як у світовій спільноті, так і в Україні, особливо в умовах війни. Товари (технології) подвійного використання, які можуть бути використані як у цивільних, так і у військових цілях, потенційно можуть сприяти розробці зброї масового знищення, тому їхній експорт повинен суворо регулюватися та контролюватися в кожній країні світу. Україна, як країна з потужною науково-технічною базою, несе відповідальність за запобігання розповсюдженню таких товарів і забезпечення використання своїх передових технологій у мирних цілях. Реалізація ефективної політики експортного контролю має вирішальне значення для досягнення цієї мети, а Державна служба експортного контролю України (ДСЕКУ) відіграє ключову роль у регулюванні експорту товарів (технологій) подвійного використання та запобіганні їх перенаправленню до непередбачених кінцевих користувачів або місць призначення.

Кожна країна світу відповідно до міжнародних угод щодо експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання повинна мати ефективне інституціональне його забезпечення. В Україні експортний контроль в цілому та за товарами (технологіями) подвійного використання зокрема, регламентується рядом нормативно-правових актів, положення яких враховують основні міжнародні тенденції.

Правові засади контролю за експортом товарів, послуг і технологій в Україні, що можуть бути використані у військових цілях або сприяти створенню зброї масового знищення, встановлено Законом України від 20.02.2003 р. № 549-IV "Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення

© Мазур Ірина, Желізко Юлія, 2024

чення та подвійного використання" (зі змінами) (Верховна Рада України, 2003). Цей Закон спрямований на запобігання розповсюдженню зброї масового знищення та придбання передових технологій країнами або організаціями, які становлять загрозу міжнародному миру та безпеці.

За реалізацію політики експортного контролю та нагляд за експортом товарів (технологій) подвійного використання відповідає Державна служба експортного контролю України (ДСЕКУ) як ще один з інститутів. На ДСЕКУ покладено завдання видавати ліцензії на експорт товарів (технологій) подвійного використання, проводити інспекції та надавати рекомендації експортерам щодо дотримання правил експортного контролю. Для експорту товарів (технологій) подвійного використання з України виробник повинен отримати ліцензію від ДСЕКУ (SECS). Процес подання заявки на отримання ліцензії передбачає надання детальної інформації про товари, що експортуються, включаючи їхні технічні характеристики, кінцевих користувачів і країни призначення. SECS розглядає заявку та оцінює потенційний ризик експорту на основі таких критеріїв, як: характер товару, кінцеве використання, країна призначення та кінцевий користувач. Державна служба проводить виїзні інспекції на об'єкти експортера для перевірки дотримання правил експортного контролю. ДСЕКУ може також проводити перевірку після відвантаження товарів кінцевому користувачу, щоб переконатися, що експортовані товари (технології) були використані за призначенням і не сприяли розробці зброї масового знищення. Контроль за експортом товарів (технологій) подвійного використання є важливою складовою системи економічної безпеки України, оскільки допомагає запобігти розповсюдженню зброї масового знищення та отриманню передових технологій країнами чи організаціями, які становлять загрозу міжнародному миру та безпеці. Регулюючи експорт товарів (технологій) подвійного використання, Україна може гарантувати, що її передові технології використовуються в мирних цілях і сприяють економічному розвитку країни.

Разом із тим війна в Україні продемонструвала неефективність не лише національних, а й міжнародних систем нагляду та контролю за переміщенням товарів (технологій) подвійного використання, що також негативно впливає як на національну, так і економічну безпеку держави. Регулюючи експорт товарів (технологій) подвійного використання, Україна може підтримувати свою репутацію відповідального члена міжнародної спільноти та робити внесок у глобальні зусилля із запобігання розповсюдженню зброї масового знищення. Крім того, ефективна політика експортного контролю на державному рівні може сприяти соціально-економічному розвитку України, сприяючи мирному використанню передових технологій та захищаючи права інтелектуальної власності країни.

Отже, проблематика експортного контролю товарів (технологій) подвійного використання в системі економічної безпеки України має важливе значення для забезпечення безпеки та стабільності економічного розвитку України, а також для сприяння глобальним зусиллям із запобігання розповсюдженню зброї масового знищення, що у свою чергу забезпечить безпеку всім країнам світу.

Метою статті є узагальнити тенденції експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, виявити його цілі в системі економічної безпе-

ки України, проаналізувати ефективність інституційної складової регулювання експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання та запропонувати напрями вдосконалення українського інституціонального середовища експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в системі економічної безпеки на основі міжнародного досвіду.

Методи

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи пізнання. З метою оцінювання ефективності нормативно-правових актів, зокрема оцінювання стану імплементації міжнародних угод у сфері контролю за переміщенням та використанням товарів (технологій) подвійного використання у сфері експортного контролю, нами було використано метод аналізу та синтезу. Задля ідентифікації подальших напрямів удосконалення вітчизняного інституціонального середовища експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в дослідженні застосовано компаративний підхід (аналіз існуючої кращої практики та національного досвіду України). Базовим підходом у дослідженні стану та потенціалу регуляторного середовища в Україні у сфері експортного контролю є інституціональний підхід, застосування якого дозволило комплексно розглянути об'єкт дослідження в контексті забезпечення економічної безпеки.

Результати

Експортний контроль товарів (технологій) подвійного використання (виробів, технологій або матеріалів, які мають як цивільне, так і військове застосування) має вирішальне значення для національної безпеки, зусиль із нерозповсюдження та підтримання глобальної стабільності. За відсутності інституціональної підтримки експортного контролю товарів (технологій) подвійного використання може виникнути ряд небезпек і ризиків:

- поширення зброї масового знищення (ЗМЗ);
- тероризм;
- підлив договорів про нерозповсюдження;
- втрата торговельної репутації;
- економічні наслідки (неефективна практика експортного контролю може призвести до економічних наслідків, включаючи торговельні ембарго, санкції та скорочення іноземних інвестицій);
- витік технологій
- корупція тощо.

Щоб зменшити ці ризики, країнам необхідно створити і забезпечити дотримання комплексних режимів експортного контролю, співпрацювати на міжнародному рівні для обміну інформацією та передовим досвідом, тобто створити належне інституціональне забезпечення здійснення експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання. Під терміном "інституціональне забезпечення" розуміємо "систему інститутів та інститутів соціальної, нормативно-правової, економічної спрямованості та їх взаємодію" (Сидорчук, & Хандій, 2019).

З огляду на вищезазначене, основні цілі експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання як у системі економічної безпеки, так і національної безпеки, відображені на рис. 1.

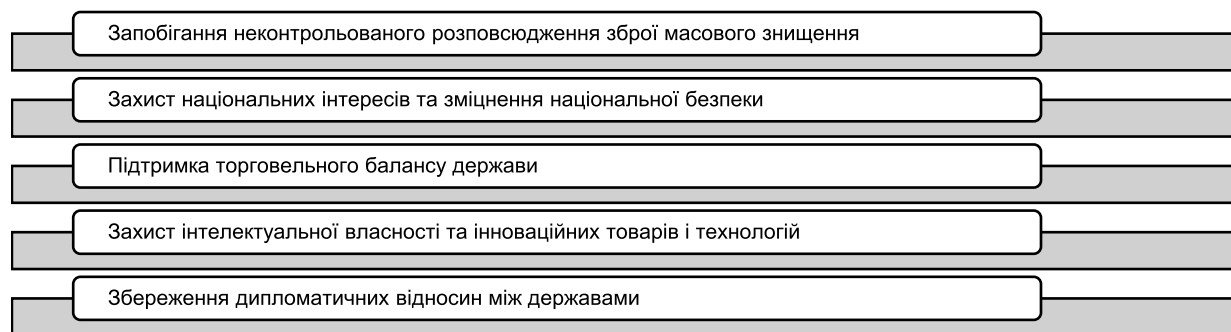

Рис. 1. Основні цілі експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання

Джерело: складено авторами.

Розглянемо інституційну складову регулювання експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, з огляду на існуючий світовий досвід. Перша угода, яку необхідно проаналізувати, – угода про створення Координаційного комітету з багатостороннього експортного контролю (далі – КоК). Ця угода була єдиною упродовж майже 45 років з моменту її створення в 1952 р., і це єдина угода, яка зосереджена на обмеженнях і контролі товарів (технологій) подвійного призначення (European Commission, 2023).

Найцікавішими гравцями в суперечці щодо експортного контролю товарів (технологій) подвійного використання є держави. Стратегії, що реалізуються цими гравцями в цій сфері, здебільшого ґрунтуються на міркуваннях, пов'язаних з їхніми економічними і геополітичними стратегіями, але не лише з ними. У світлі всіх проблем та викликів військового характеру держави розглядають можливість більш зручної довгострокової політики, яка ґрунтується на питаннях безпеки, які вже існують, або тими, що з'являться в найближчі роки.

Основними характеристиками експортного контролю є:

- обмеженість кількості членів, що сприятиме спрощенню переговорів та підвищенню рівня їхньої ефективності;
- наявність врегульованої системи стимулювання участі держав у співпраці у сфері експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання;
- конкретизація об'єкта міжнародної угоди з метою підвищення ефективності реалізації контрольних заходів (European Commission, 2023).

Прикметно, що світова практика демонструє недотримання комплексності характеристик режиму експортного контролю у сфері нерозповсюдження різних типів озброєння. Міжнародне співтовариство розглядало питання контролю над потоками озброєнь, зосереджуючись на різних характеристиках товарів, що є предметом озброєнь. На сьогодні можна виділити п'ять таких груп:

- 1) зброя масового знищення (далі – ЗМЗ);
- 2) основні системи озброєнь;
- 3) легкі озброєння;
- 4) послуги, пов'язані зі зброєю (які перелбачають навчання з використання такої зброї);
- 5) технології подвійного використання.

Така диференціація була зроблена тому, що питання і виклики, пов'язані з цими видами озброєнь є різними і вимагають різних підходів, і багатостороння угода розроблялася відповідно до цієї диференціації (Aubin, & Idiart, 2015). Існує ряд режимів, пов'язаних із нерозповсюдженням різних типів озброєння (ядерне, хімічне, біологічне), кожен з яких характеризується незалежністю від волі

окремих країн-учасниць. Окрім Вассенаарських домовленостей, також існують:

- 1) група ядерних постачальників;
- 2) режим ракетних технологій;
- 3) Австралійська група (Moskalyuk, & Yaroshenko, 2019).

Основна увага в правовій базі експортного контролю на міжнародному рівні приділяється виробникам: усі ризики та виклики у цій сфері пов'язані з ними. Проте важливо також враховувати сторону попиту, яка представлена державами, що не є членами цих багатосторонніх режимів. Держави-покупці, які не входять до основного режиму, зазвичай створюють і розвивають свої власні сектори озброєнь після застосування обмежень на озброєння.

Товари (технології) подвійного використання – це товари та технології, які можуть використовуватися як у цивільних, так і у військових цілях (European Commission, 2023). Прикладами таких товарів (технологій) можуть виступати:

- передові матеріали (вуглецеві композити, кераміка і певні хімічні речовини, застосовуються в аерокосмічній і автомобільній промисловості, але вони також можуть бути використані для виробництва військових літаків, броні і боєприпасів);
- безпілотні літальні апарати (БПЛА);
- глобальна система позиціонування (GPS);
- шифрування та криптографія;
- ядерні технології;
- біотехнології;
- передові обчислювальні технології;
- супутникові технології;
- робототехніка;
- програмне забезпечення подвійного призначення тощо.

Зауважимо, що різниця між цивільним і військовим застосуванням іноді може бути складною і залежати від контексту. Багато технологічних досягнень мають потенціал подвійного використання, і їхнє кінцеве застосування часто залежить від намірів окремих осіб, організацій або урядів, які їх використовують. Експортний контроль і міжнародні угоди часто регулюють передачу технологій подвійного призначення, щоб запобігти їхньому ненавмисному використанню у військових цілях.

Проаналізуємо детальніше політику ЄС у сфері експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання з метою втілення кращих практик в Україні. ЄС контролює експорт, транзит, брокерську діяльність і технічну допомогу товарами (технологіями) подвійного

призначення, щоб сприяти міжнародному миру і безпеці та запобігти розповсюдженню зброї масового знищення (ЗМЗ). Експортний контроль в ЄС враховує міжнародні зобов'язання та його держав-членів, зокрема:

- Резолюція Ради Безпеки ООН 1540;
- Договір про нерозповсюдження ядерної зброї;
- Конвенція про заборону хімічної зброї;
- Конвенція про заборону біологічної зброї (European Commission, 2023).

Експортний контроль у країнах-членах ЄС відображає зобов'язання, узгоджені в межах ключових багатосторонніх режимів експортного контролю, таких як Австралійська група, Вассенаарські домовленості, Група ядерних постачальників та Режим контролю за ракетними технологіями (European Commission, 2023). Вони сприяють реалізації Глобальної стратегії ЄС (EU Global Strategy, n. d.) та Стратегії ЄС (EU Strategy against the Proliferation of WMDs, 2003) проти розповсюдження зброї масового знищення.

Регламент (ЄС) 2021/821 регулює режим експортного контролю ЄС, який передбачає:

- загальні правила експортного контролю, включаючи загальний набір критеріїв оцінювання та загальні типи дозволів (індивідуальні, глобальні та загальні дозволи);
- спільний список товарів (технологій) подвійного використання ЄС;
- загальні положення щодо контролю за кінцевим використанням товарів, не внесених до списку, які можуть бути використані, наприклад, у зв'язку з програмою створення зброї масового знищення або для порушення прав людини;
- контроль за посередницькою діяльністю та технічною допомогою, пов'язаною з товарами (технологіями) подвійного використання та їхнім транзитом через територію ЄС;
- конкретні заходи контролю та дотримання вимог, які мають бути запроваджені експортерами, такі як ведення обліку та реєстрів;
- положення про створення мережі компетентних органів, що підтримують обмін інформацією та послідовне впровадження і дотримання заходів контролю на всій території ЄС (Ovcharenko, 2020).

У певних випадках держави-члени ЄС можуть запроваджувати додатковий контроль за товарами (технологіями) подвійного використання, не внесеними до списку, з міркувань громадської безпеки або прав людини. Товари (технології) подвійного використання можуть вільно продаватися в межах ЄС, за винятком деяких особливо чутливих товарів, передача яких у межах ЄС залишається предметом попереднього дозволу (див. Додаток IV до Регламенту). Регламент сприяє досягненню цілей Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) щодо торгівлі ядерними матеріалами та мирного використання ядерної енергії (Regulation EU 2021/821, 2021). Регламент має пряму дію на всій території ЄС. Проте країнам ЄС необхідно вжити національних заходів для реалізації деяких його положень, наприклад правозастосування та штрафних санкцій.

Досліджуючи систему експортного контролю на теренах ЄС, вважаємо за доцільне також розглянути особливості та типи дозволів на експорт товарів (технологій) подвійного використання, які можуть бути імплементовані в Україні. Режим експортного контролю ЄС передбачає чотири типи дозволів на експорт.

1. *Генеральні дозволи ЄС на експорт (EUGEA)* дозволяють експортувати товари (технології) подвійного використання до певних пунктів призначення за певних умов (див. Додаток II до Регламенту). Регламент (ЄС) 2021/821 передбачає такі EUGEA:

- експорт до Австралії, Канади, Ісландії, Японії, Нової Зеландії, Норвегії, Швейцарії, Ліхтенштейну, Сполученого Королівства, Сполучених Штатів Америки та Японії;
- експорт певних товарів (технологій) подвійного використання до певних країн призначення;
- вивезення після ремонту / заміни;
- тимчасове вивезення для участі у виставках або ярмарках;
- телекомунікації;
- хімікати;
- внутрішньогрупові передачі технологій;
- шифрування.

2. *Національні генеральні дозволи на експорт (NGEA)* можуть видаватися державами-членами ЄС, якщо вони відповідають існуючим EUGEA і не стосуються товарів, перелічених у Додатку IIg Регламенту.

3. *Глобальні ліцензії* можуть бути видані компетентними органами одному експортеру і можуть охоплювати декілька товарів для декількох країн призначення або кінцевих споживачів.

4. *Індивідуальні ліцензії* можуть надаватися компетентними органами одному експортеру і покривати експорт одного або декількох товарів (технологій) подвійного використання одному кінцевому користувачеві або одержувачу в третій країні (European Commission, 2023).

Існує стандартизація процедур прийняття рішень про видачу експортних ліцензій. Разом з тим є певні відмінності в тому, як різні країни-члени ЄС оцінюють заявки на отримання ліцензій на здійснення однакових експортних операцій. Для того, щоб усунути ці розбіжності та підвищити загальні стандарти, ст. 12 Регламенту ЄС щодо товарів (технологій) подвійного використання містить перелік питань, які держави-члени повинні "брати до уваги" при розгляді заявок на отримання ліцензій. Однак точний обсяг цих зобов'язань і спосіб, у який вони мають бути реалізовані на практиці, чітко не визначений. Розробка загальних рамок управління ризиками для процедур ліцензування забезпечила б більшу ясність у цих сферах і стала б потенційно корисним результатом процесу перегляду. Але ці рамки мають бути адаптивними, щоб відповідати конкретним проблемам, пов'язаним з різними товарами, що включені до контрольного списку товарів (технологій) подвійного використання. Дискусії на рівні ЄС щодо спільних систем управління ризиками для митних процедур вже відбуваються. Однак питання управління ризиками, які потребують вирішення в межах митних процедур, відрізняються від питань, пов'язаних з ліцензуванням. Крім того, обговорення, пов'язані з митними процедурами, відбуваються під егідою Генерального директорату з питань оподаткування та митного союзу (DG TAXUD), а не Генерального директорату з питань торгівлі (DG Trade), який відповідає за Регламент ЄС щодо товарів (технологій) подвійного використання (Ovcharenko, 2020). Виходить, що й для України це також є потенційною проблемою, яку слід вже зараз намагатись вирішувати.

Одним із способів гармонізації процедур прийняття рішень щодо експортних ліцензій є вдосконалення механізмів обміну інформацією між країнами-членами ЄС. Наразі держави обмінюються інформацією про відмови у видачі ліцензій через електронну систему подвійного

використання (DUeS), але в інших сферах, таких як видані ліцензії, фактичні обсяги експорту, чутливі напрями, а також фактичні або попереджені порушення експортного контролю, обмін інформацією є недостатнім. Обмін інформацією у цих сферах міг би допомогти вдосконалити національні процедури оцінювання ризиків і гармонізувати результати політики. Однак збільшення обміну інформацією потребує подолання національних обмежень щодо обміну розвідувальною або комерційно чутливою інформацією, а також має супроводжуватися розвитком систем і виділенням ресурсів для обробки отриманої інформації. У короткостроковій перспективі досягнення більшої конвергенції у часі, необхідному для обробки заявок на отримання ліцензій, може бути більш реалістичним, ніж зосередження уваги на результатах самих рішень. Дійсно, час обробки, а не кількість відмов, здається, викликає більше занепокоєння у компаній. Встановлення узгоджених цілей для рутинних справ, обов'язкове створення електронної системи ліцензування та чітке інформування про потенційні економічні наслідки недостатньої кількості персоналу та затримок у прийнятті рішень про видачу ліцензій може допомогти органам ліцензування в отриманні ресурсів, необхідних для їхньої роботи. У цій сфері, як і в інших сферах експортного ліцензування, держави-члени, імовірно, отримують вигоду від доступу до фондів ЄС для навчання та розбудови потенціалу. У повідомленні Комісії від 2014 р. наголошувалось на необхідності "цільової загальноєвропейської програми розбудови потенціалу та навчання для відповідних посадових осіб, у тому числі митних і прикордонних служб" (Ovcharenko, 2020). Тобто в глобалізованому світі має бути створений такий алгоритм дій для всіх країн, зокрема й для України, який би надав можливість у транспарентному відповідальному цифровому режимі (не витрачаючи часу) обробляти заявки на отримання ліцензій у найбільш чутливих напрямках експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання.

Цікавим для України щодо застосування інституціонального підходу є вивчення кращої практики регулювання експортного контролю за товарами (технологіями)

подвійного використання, може бути досвід Австралії. Відповідно до національних інтересів і міжнародних зобов'язань Австралії Міністерство оборони сприяє відповідальному експорту товарів і технологій військового та подвійного призначення з Австралії (Bown, 2023). Щоквартальна статистика видачі дозволів Управління експортного контролю Міноборони містить інформацію про кількість і типи отриманих та опрацьованих заявок на експорт, терміни розгляду заявок, приблизну загальну вартість виданих дозволів, а також розподіл дозволів, виданих кінцевим користувачам, за континентами. Дозвіл потрібен для експорту товарів і технологій військового призначення та подвійного використання, які визначені у Списку товарів військового та стратегічного призначення (Bown, 2023). До товарів військового призначення належать зброя, боєприпаси та бронетехніка, а також вибухові речовини, радіостанції, тренажери та навчальне обладнання, які використовуються в цивільних галузях, таких як гірничодобувна та обробна промисловість. Дозвіл на експорт необхідний для підтримки ООН та інших миротворчих місій, а також для участі окремих австралійських спортсменів-стрільців у закордонних змаганнях.

Товари і технології подвійного використання зазвичай використовуються в цивільних цілях, але також можуть бути використані або адаптовані для використання у військових програмах, або сприяти розробці і виробництву систем хімічної, біологічної або ядерної зброї. До товарів (технологій) подвійного використання можуть належати хімікати для збагачення корисних копалин, датчики і лазери для університетських програм досліджень і розробок, а також програмне забезпечення і комп'ютерне обладнання (Bown, 2023). Усі заявки оцінюються в кожному конкретному випадку відповідно до законодавчих положень з експортного контролю. При цьому враховуються права людини, національна безпека, регіональна безпека, зовнішня політика та міжнародні зобов'язання. На рис. 2 наведено інформацію про кількість поданих і погоджених заявок за 2021-2022 фінансовий рік в Австралії відповідним Департаментом Міністерства оборони Австралії.

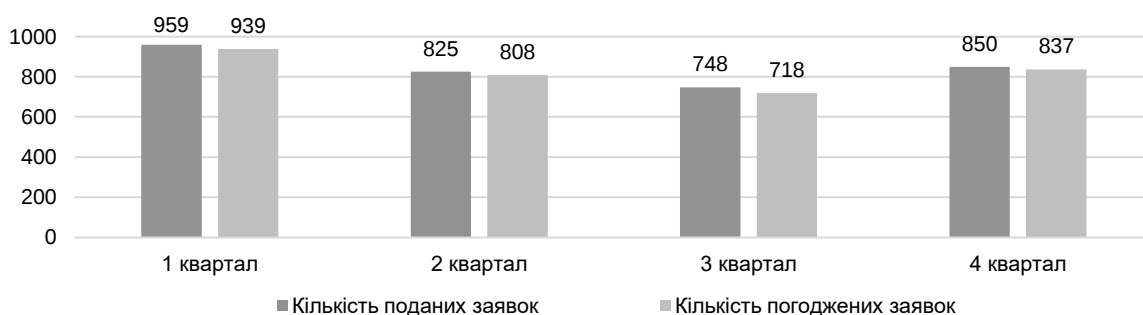

Рис. 2. Отримані та опрацьовані експортні заявки на 2021-2022 фінансовий рік в Австралії

Джерело: (Bown, 2023).

Загалом інституціональне забезпечення експортного контролю товарів (технологій) подвійного використання в Австралії передбачає численні урядові установи, всеосяжну правову базу, ретельний моніторинг та співпрацю з міжнародними партнерами задля підтримання безпеки та відстоювання економічних інтересів. Впровадження австралійського досвіду у цій сфері допоможе Україні створити надійну систему експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання,

що сприятиме інтересам національної безпеки, водночас сприяючи законній торгівлі та технологічному прогресу. Важливо адаптувати основні кроки (удосконалення нормативно-правової бази; координація діяльності державних органів; встановлення чітких критеріїв оцінювання заявок на отримання ліцензій, включаючи перевірку кінцевого користувача та кінцевого використання, для запобігання перенаправленню та нецільовому використанню тощо) до конкретного контексту

України та співпрацювати з міжнародними партнерами для досягнення ефективних результатів.

Продовжуючи розгляд особливостей регулювання експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, звернемося також і до міжнародних інституціональних гравців, зокрема Світової організації торгівлі (СОТ). Світова організація торгівлі намагається визначити свою роль у мінливому геополітичному кліматі. Багатостороння система зараз долає наслідки як торговельних, так і справжніх війн. На думку О. Костенко, СОТ пощастить, якщо вона зможе допомогти країнам зберегти статус-кво, не кажучи вже про те, щоб сприяти подальшій лібералізації торгівлі в найближчому майбутньому (Kostenko, 2018).

Відродження експортних обмежень – заборон, контролю та санкцій – є однією з найбільш проблемних сфер для торговельної системи, заснованої на правилах. Політика, що привертає увагу, з'являється в різних нових контекстах. Така політика іноді підштовхує торговельних партнерів до додаткових дій у відповідь – часто всупереч іншим правилам СОТ – щоб захистити себе від майбутніх обмежень. Це загрожує розкручуванням спіралі. Ми знаємо, що будь-які заборони та обмеження можуть спонукати до появи тіньових угод, тим більше в умовах нестабільності, ризику та війни. Така можливість виникає, коли є корумповані чиновники, що за певну винагороду створюють умови не виконувати встановлені правила й перерозподіляти отриманий від продажу (експорту) товарів (технологій) подвійного використання у короткостроковому періоді прибутку на власні потреби. Це є величезною проблемою для України, оскільки долучений до розподілу та перерозподілу ресурсів чиновник розпоряджається ними на власний розсуд і за окрему плату від вигодоотримувача в такій ситуації може надавати дозволи (ліцензії) й на експорт товарів (технологій) подвійного використання. Як з цим боротися? Із корупцією в Україні слід боротися адміністративно-економічними методами. Спійманому на хабарі чиновнику заборонити незалежно від розміру хабаря обіймати керівні посади (адміністративний метод). Економічний метод – конфіскація всього майна, яке належить (zareєстроване) йому (хабарнику), а також всій його сім'ї та найближчим родичам. Це сприятиме й економічній безпеці України. СОТ повинна продовжувати заохочувати своїх членів до використання експортних обмежень, а також забезпечувати їхнє цільове та тимчасове застосування у випадках, коли необхідно запровадити обмеження на продаж. Але СОТ також повинна просуватися в нові та незручні сфери і більше захищати найвразливіші країни в торговельній системі.

Одночасно з вторгненням в Україну росія припинила постачання енергоносіїв до Європи через свої трубопроводи, створивши політичний та економічний тиск на країни, залежні від її газу. Усвідомлюючи наслідки такої вразливості, інші країни відреагували на неї запровадженням політики, спрямованої на скорочення постачання аналогічних критично важливих товарів з "країн, що викликають занепокоєння". Найяскравішим прикладом на сьогодні стало рішення США в Законі про зниження інфляції від 2022 р. запропонувати дискримінаційні податкові пільги, намагаючись переорієнтувати джерела постачання матеріалів для акумуляторів електромобілів за межі росії та Китаю, що є дорогим, враховуючи, що саме там відбувається більшість поточного виробництва. Сполучені Штати та інші індустріально розвинені країни запровадили експортний контроль на високотехнологічну продукцію, аргументуючи це необхідністю захисту національної безпеки. Іноді ці заходи запро-

ваджувалися постфактум, наприклад, після воєнних дій. Багато країн заборонили експорт високотехнологічної продукції до росії, наприклад, намагаючись припинити війну (Kostenko, 2018).

На жаль, правила СОТ, які можуть обмежувати національне використання експортних обмежень, є відносно слабкими. Стаття XI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), наприклад, допускає винятки для "експортних заборон або обмежень, які тимчасово застосовуються для запобігання або зменшення гострої нестачі продовольства або інших товарів, що мають важливе значення для договірної сторони-експортера" (Kostenko, 2018). Але "життєво важливі товари" не визначені. Крім того, ст. XXI передбачає виняток з міркувань національної безпеки, який дозволяє країнам застосовувати політику та обґрунтовувати її, якщо це необхідно для захисту суттєвих інтересів безпеки (Kostenko, 2018).

На практиці багатостороння торговельна система, що склалася за часів холодної війни, ніколи не стикалася зі складними питаннями, пов'язаними з експортним контролем, військовими супротивниками та пов'язаними з ними санкціями.

Дискусія і висновки

Узагальнивши тенденції експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, виявлено, що експортний контроль за товарами (технологіями) подвійного використання відіграє вирішальну роль у забезпеченні економічної безпеки України. Проаналізувавши ефективність інституційної складової регулювання експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, можемо стверджувати, що в системі експортного контролю в Україні існують і виклики. Система потребує подальшого зміцнення, щоб забезпечити моніторинг усіх експортних операцій, а також відсутність порушень або перенаправлення товарів до ненавмисних кінцевих користувачів або пунктів призначення. ДСЕКУ також має підвищити свою спроможність проводити інспекції та післявідвантажувальні перевірки для виявлення та запобігання будь-яким потенційним порушенням.

Основне завдання системи експортного контролю в Україні полягає в тому, щоб товари, послуги та технології подвійного використання не використовувалися у військових цілях або не сприяли створенню зброї масового знищення. Система має базуватися на принципах прозорості, підзвітності та суворого дотримання правил. Про ефективність системи експортного контролю в Україні свідчить низька кількість зареєстрованих порушень. Однак система також стикається з певними проблемами, такими як нестача ресурсів для ефективного проведення інспекцій та післявідвантажувальних перевірок.

Напрямами вдосконалення українського інституціонального середовища експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання в системі економічної безпеки на основі міжнародного досвіду, щоб вирішити ці проблеми, ДСЕКУ має розглянути можливість інвестування в розбудову інфраструктури реалізації заходів експортного контролю за товарами (технологіями) подвійного використання, включаючи навчання персоналу та збільшення ресурсів для проведення інспекцій та післявідвантажувальних перевірок. ДСЕКУ також має тісно співпрацювати з галузевими асоціаціями, щоб переконатися, що експортери знають про свої зобов'язання і дотримуються вимог системи експортного контролю.

Отже, експортний контроль товарів (технологій) подвійного використання в системі економічної безпеки України має вирішальне значення для підтримання безпеки та стабільності держави, сприяння глобальним

зусиллям із запобігання розповсюдженню зброї масового знищення та мирному використанню передових технологій. Незважаючи на те, що система експортного контролю надійна, все ще існують виклики, які необхідно вирішити, щоб вона залишалася ефективною в запобіганні розповсюдженню зброї масового знищення та захисті економічної безпеки України.

Існують декілька напрямів подальших досліджень щодо експортного контролю товарів (технологій) подвійного використання в системі економічної безпеки України:

- оцінювання ефективності нормативно-правових актів у сфері експортного контролю. Майбутні дослідження можуть бути зосереджені на оцінюванні ефективності нормативно-правових актів у сфері експортного контролю в Україні. Це може передбачати аналіз імплементації політики експортного контролю, моніторингу експорту та впливу правил експортного контролю на розповсюдження зброї масового знищення;

- порівняльні дослідження з іншими країнами можуть бути проведені з метою виявлення найкращих практик у сфері експортного контролю товарів (технологій) подвійного використання. Це може допомогти Україні порівняти свою систему експортного контролю з іншими країнами та визначити сфери, які потребують вдосконалення;

- галузеві дослідження. Майбутні дослідження можуть бути зосереджені на конкретних галузях і продуктах, щоб отримати глибше розуміння викликів і можливостей у регулюванні експорту товарів (технологій) подвійного використання в цих секторах. Це може допомогти визначити конкретні заходи, яких необхідно вжити для покращення регулювання експортного контролю в цих галузях;

- оцінювання ролі Державної служби експортного контролю. Дослідження можуть бути проведені для оцінювання ефективності ДСЕКУ в реалізації політики експортного контролю та нагляду за експортом товарів (технологій) подвійного використання. Це може допомогти визначити сфери, у яких ДСЕКУ потребує підвищення своєї спроможності та ефективності;

- вплив нових технологій. Майбутні дослідження можуть бути зосереджені на впливі нових технологій на експортний контроль товарів (технологій) подвійного використання. Це може включати аналіз викликів і можливостей, які створюють нові технології, а також наслідків для нормативно-правових актів з експортного контролю в Україні.

Майбутні дослідження щодо експортного контролю товарів (технологій) подвійного використання в системі економічної безпеки України можуть допомогти визначити напрями вдосконалення існуючої нормативно-правової бази та розробити нову політику для кращого запобігання розповсюдженню зброї масового знищення та захисту економічної безпеки України.

Внесок авторів: Ірина Мазур – методологія, емпіричне дослідження, аналіз джерел, редагування та підготування теоретичних засад дослідження; Юлія Желізко – концептуалізація, збір емпіричних даних та їх валідація, візуалізація, написання – оригінальна чернетка.

Список використаних джерел

Верховна Рада України. (2003). *Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання* (Закон України від 20.02.2003 № 549-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>

Желізко, О. (2017а). Методологічні підходи до визначення ефективності державного регулювання інституціональних змін при формуванні національної системи економічної безпеки підприємництва. *Причорноморські економічні студії*, 21, 32–36.

Желізко, О. (2017б). Система економічної безпеки підприємництва: сутність, характеристика, теоретичні підходи до формування та структуризації. *Серія "Економіка і менеджмент"*, 26, 96–100.

Лепіхов, О. (1994). Технологічна незалежність як елемент економічної безпеки. *Економіка України*, 11, 80–81.

Сидорчук, О., & Хандій, О. (2019). Інституційне забезпечення державного регулювання соціальної безпеки. *Економічний вісник Донбасу*, 1(55), 157–163.

Aubin, Y., & Idiart, A. (2015). *Export Control Law and Regulations Handbook, a practical guide to military and dual-use goods trade restrictions and compliance*. Global Trade Law Series, Wolters Kluwer.

Bown, C. (2023). *The challenge of export controls*. IMF. <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2023/06/challenge-of-export-controls-chad-bown>

EU Global Strategy. (2021, August 18). <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world>

EU Strategy against the Proliferation of WMDs. (2003). https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/st_15708_2003_init_en.pdf

European Commission. (2023). *Exporting dual-use items*. https://policy.trade.ec.europa.eu/help-exporters-and-importers/exporting-dual-use-items_en

Kostenko, O. (2018). Export control of dual-use goods in Ukraine: assessment and perspectives. *Problems of Economic Transition*, 61(6), 399–412.

Moskalyuk, O., & Yaroshenko, A. (2019). Export control in Ukraine: current status and prospects for development. *Journal of Security and Sustainability*, 8(3), 471–482.

Ovcharenko, V. (2020). Export control in Ukraine: current state and perspectives. *The Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, 9(2), 41–45.

Regulation EU 2021/821. (2021). *Official Journal of the European Union*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2021:206:FULL&from=EN>

References

Aubin, Y., & Idiart, A. (2015). *Export Control Law and Regulations Handbook, a practical guide to military and dual-use goods trade restrictions and compliance*. Global Trade Law Series, Wolters Kluwer.

Bown, C. (2023). *The challenge of export controls*. IMF. <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2023/06/challenge-of-export-controls-chad-bown>

EU Global Strategy. (2021, August 18). <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world>

EU Strategy against the Proliferation of WMDs. (2003). https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/st_15708_2003_init_en.pdf

European Commission. (2023). *Exporting dual-use items*. https://policy.trade.ec.europa.eu/help-exporters-and-importers/exporting-dual-use-items_en

Kostenko, O. (2018). Export control of dual-use goods in Ukraine: assessment and perspectives. *Problems of Economic Transition*, 61(6), 399–412.

Lepikhov, O. (1994). Technological independence as an element of economic security. *Ukraine economy*, 11, 80–81 [in Ukrainian].

Moskalyuk, O., & Yaroshenko, A. (2019). Export control in Ukraine: current status and prospects for development. *Journal of Security and Sustainability*, 8(3), 471–482.

Ovcharenko, V. (2020). Export control in Ukraine: current state and perspectives. *The Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, 9(2), 41–45.

Regulation EU 2021/821. (2021). *Official Journal of the European Union*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2021:206:FULL&from=EN>

Sydorchuk, O. & Khandii, O. (2019). Institutional provision of state regulation of social security. *Economic Herald of Donbass*, 1(55), 157–163 [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). *On state control over international transfers of military and dual-use goods* (Law of Ukraine dated February 20, 2003 No. 549-IV) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>

Zhelizko, O. (2017а). Methodological approaches to determining the effectiveness of state regulation of institutional changes in the formation of the national system of economic security of entrepreneurship. *Black Sea Economic Studies*, 21, 32–36 [in Ukrainian].

Zhelizko, O. (2017b). System of economic security of entrepreneurship: essence, characteristics, theoretical approaches to formation and structuring. *Series "Economics and Management"*, 26, 96–100 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 30.11.23

Прорецензовано / Revised: 17.01.24

Схвалено до друку: 25.03.24

Iryna MAZUR, DSc (Econ.), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-2441-8001
e-mail: mazurii@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Yuliia ZHELIZKO, PhD Student
ORCID ID: 0000-0003-1205-1166
e-mail: y_zhelizko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EXPORT CONTROL OF DUAL-USE GOODS (TECHNOLOGIES) IN THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF UKRAINE

Background. *The paper explores the control of exports of dual-use goods (technologies), which plays an essential role in the economic security system of Ukraine and international practices. The study highlights the importance of export control over dual-use goods (technologies) and its liaison with the economic security of the state. Attention is focused on the necessity of state regulation concerning the export of dual-use goods (technologies) that may pose a potential threat and danger to both the international community as a whole and to Ukraine.*

Methods. *General scientific methods of cognition form the methodological basis of the research. To assess the effectiveness of regulatory acts, the method of analysis and synthesis was used. To identify further directions for improving the domestic institutional environment of export control for dual-use goods (technologies), the research applied a comparative approach by analyzing existing best practices and the national experience of Ukraine. The institutional approach is the basic method to studying the state and potential of the regulatory environment in Ukraine in the field of export control. Its application allowed for comprehensive examination of the research object in the context of ensuring economic security.*

Results. *The effectiveness of the institutional component of export control regulations for dual-use goods (technologies) in Ukraine's economic security system has been analyzed.*

Conclusions. *The paper examines the status of normative legal acts and the implementation of international agreements in controlling the movement and use of dual-use goods (technologies). Proposed directions for improving the Ukrainian institutional environment of export control over dual-use goods (technologies) include: enhancing the normative legal base, coordinating activities of state bodies, establishing clear criteria for evaluating license applications, verifying end-user and end-use verification, to prevent diversion and misuse, etc.*

Keywords: *export control, dual-use goods (technologies), economic security, regulatory support, international agreements.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.